

УДК 159.922.73:343.226

О. В. Синиця

**ПЕРЕЖИТЕ ДИТИНОЮ НАСИЛЬСТВО ЯК ПРОБЛЕМА
ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКОВОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**BYGONE CHILD ABUSE AS THE PROBLEM OF RESEARCH AND
PRACTICAL PSYCHOLOGY OF AGE**

Висвітлено види насильства, які зазнають діти. Окреслено особливості розвитку дітей, які пережили насильство по відношенню до себе. А також акцентовано увагу на необхідності розширення кола знань і умінь, якими мають володіти майбутні практичні психологи.

Ключові слова: *види, наслідки насильства над дітьми, робота з випадком насильства.*

The known types of violence that children suffer. Especially as the children who experienced violence against themselves. Also emphasized the need for expansion of knowledge and skills, which should have future practical psychologists.

Key words: *species, the consequences of violence against children, working with violence.*

Сьогодні можна констатувати, що насильство стало однією з ознак нашого сучасного життя. Воно має місце в сім'ях та в соціумі взагалі та проявляється широким спектром – від погрозливих інтонацій та слів до неконтрольованих і жорстоких дій. Хоча в суспільстві в цілому до цього часу існує стереотипна думка, що насильство над дітьми – це явище досить рідке.

Соціально-економічні зміни, які мають місце на сьогоднішній день, а саме: зниження рівня життя значної частини населення, незадовільні житлові умови, збільшення випадків безробіття, загальна психологічна напруженість в суспільстві – все це призводить до поширення насильницьких дій у суспільстві та в сім'ї по відношенню до дітей. Збільшується кількість звернень з питань здійснення насильства до спеціалістів. У зв'язку з цим гостро постає питання забезпечення необхідними послугами постраждалих, а також актуалізується питання щодо якості цих послуг.

Разом з тим, проблема надання допомоги постраждалим від насильства є проблемою багатофункціональною. До її вирішення залучаються спеціалісти соціальної роботи, юристи, психологи та психотерапевти. Саме координація всіх зусиль є запорукою ефективної допомоги.

Широка протидія такому явищу як насильство була започаткована з прийняттям Закону України «Про попередження насильства в сім'ї». На

сьогодняшній день розширюється мережа спеціалізованих закладів та служб, що працюють в напрямку профілактики та з жертвами насильства, розроблюються алгоритми дії медичних працівників та працівників закладів освіти при виявленні випадків насильства по відношенню до дітей. Крім того, впроваджуються механізми взаємодії управлінь та відділів місцевих органів влади в цьому питанні, які підкріплені нормативно-правовими документами. Незважаючи на існуючу діяльність в сфері попередження насильства та реабілітації жертв насильства є багато невирішених питань.

Проблема полягає в тому, що в Україні відсутня повна статистика стосовно розповсюдження насильства. Статистика, яка ведеться на місцевому рівні різними управліннями та відділами, не може об'єктивно відобразити всієї картини та не може бути повною, оскільки мають місце небажання жертви заявляти про факт вчинення насильства, недооцінка скоєних злочинів, нерозуміння того, що певні ситуації можна згідно з законодавством класифікувати як насильство. Коли ж констатуються факти здійснення насильства щодо дітей, то тут статистичні дані стають ще більш недостовірними та латентними. Навіть доросла людина не завжди спроможна зрозуміти та класифікувати те, що над нею відбулося є насильство. Дитина, яка не має власного життєвого досвіду, може вважати взаємини нормальними і прийнятними, а іноді – проявами уваги та любові. Саме тому дитина не просить про допомогу. Зінковська Н.В. у своїй праці відмічає, що саме діти є найбільш вразливими жертвами насильства через їх залежність від дорослих, відсутність досвіду, соціально-психологічну незрілість та через багато інших причин [3].

Насильство, яке зазнають діти, спричиняє широку травмуючу дію на всю їх психіку. Порушення, причиною яких є насильство, зачіпають всі рівні функціонування дитини: апетит і сон, пізнавальну і емоційну сфери, крім того, провокують соматичні та поведінкові розлади та особистісні зміни [1].

Зінковська Н.З., Тарабрина Н.П., які досліджували питання психологічних наслідків насильства щодо дітей схиляються до думки, що незалежно від форм та причин, через які було скоєне насильство, воно накладає відбиток на дитину у вигляді безпосередніх (фізичні травми, прагнення втекти та заховатися, зовнішня байдужість, спроби наказувати самого себе, апатичність, залежність тощо) та віддалених (порушення фізичного та психічного розвитку дитини, судорожні стани та соматичні захворювання) наслідків, які можуть впливати на все подальше життя. Щодо соціальних наслідків насильства над дітьми, необхідно відзначити: дитина відчуває труднощі в соціалізації, не набуває потрібних та відповідних навичок

спілкування з дорослими та з однолітками. Свої проблеми діти, які стали жертвами насильства, здебільшого вирішуватимуть в асоціальной сфері, що несе за собою певні загрози: рання алкоголізація, наркотична залежність та деструктивна і протиправна поведінка [11, 3]. Крім того, у більшості випадків дорослі, які вчиняють насильство щодо дітей у власному минулому мали травмуючий досвід насильницьких дій.

Однак, як доводить Ільїна С.В., проблема насильства не дивлячись на її актуальність та важливість залишається нерозробленою та недослідженою, а віддалені наслідки насильства лише останнім часом стають об'єктом емпіричного дослідження в психології [2].

Оскільки тема насильства до недавнього часу була закритою і широкого розповсюдження набуває зараз, досить гостро постає питання дефіциту кваліфікованих спеціалістів, які були б спроможними працювати в площині психологічної реабілітації дітей-жертв насильства. Досить часто по закінченню навчального закладу спеціалісти не мають уявлення ні про особливості жертв насильства, ні про методи роботи з випадком насильства, ні про технології надання психологічної допомоги таким дітям.

Зрозуміло, що від молодих спеціалістів не вимагається здійснення глибинної психотерапевтичної роботи, але розуміти специфіку і мати базові навички роботи з таким контингентом дітей сьогодні просто вкрай необхідно. Психолог має не тільки констатувати факт порушення чи затримки розвитку дитини, а й вміти відрізнити: які прояви є реакцією на дефекти у функціонуванні центральної нервової системи, а які зумовлюються переживанням дитиною ситуації насильства.

У програмі підготовки кваліфікованих майбутніх психологів перед вищою школою постає ще одне важливе завдання: навчити покращувати та зміцнювати психологічний стан дітей-жертв насильства та формувати чітке уявлення про феномен насильства та сприяти розумінню його наслідків та загроз.

Вирізняють дві класифікації видів насильства:

- перша базується на характеристиках суб'єкта, по відношенню до якого здійснено насильство: вік, стать, стан здоров'я, соціальний статус, етнічна приналежність тощо.
- друга базується на характері насильницького впливу [5].

Найбільш широко відоме фізичне насильство, що визначається як дії або бездіяльність з боку батьків чи інших дорослих, які загрожують або порушують фізичне чи психічне здоров'я дитини (фізичні покарання, стусани, ляпаси, дряпання, опіки, грубі хапання, штовхання, плювки, використання паска тощо). При порушенні функціонування будь-яких

органів тіла відбуваються порушення в органах відчуттів, затримка розвитку, головний біль. Діти стають агресивними, тривожними, можуть уникати однолітків, характерними для них є нав'язливі думки. Через те, що такі діти не знають, коли відбудеться наступний напад, вони завжди перебувають у стані очікування та напруги [9, 5].

Сафонова Т.Я. наголошує, що чим молодша дитина, тим більша вірогідність того, що в майбутньому в неї будуть затримки психічного розвитку, неврози та психосоматичні патології [9].

Наступний вид насильства, яке можуть зазнавати діти – психологічне (емоційне) насильство, що може виявлятися через погрози, приниження, загрози застосування фізичних дій, формування почуття страху, приниження гідності, ізоляцію дитини від членів сім'ї, друзів тощо [5].

Психологічне насильство буває важко ідентифікувати саме як насильство, оскільки видимих слідів не залишається. Натомість наслідки психологічного насильства є підчас більш травмуючими та такими, що впливають на все подальше життя. Психологічне насильство порушує емоційні, поведінкові, когнітивні та фізичні функції дитини. Сафонова Т.Я. у своїй роботі наголошує, що на сьогоднішній день є термін «психологічна карликовість», що означає сильне відставання дитини у фізичному рості від однолітків та затримку психічного розвитку внаслідок перебування і виховання у несприятливих умовах.

Вплив психологічного насильства на дитину буде різним на різних вікових етапах розвитку дитини. Але крім затримки у фізичному та психічному розвитку спеціалісти відмічають такі прояви як імпульсивність, погані звички, злість, туга, поступливість, можуть бути нічні кошмари, порушення сну, страх людей та їхнього гніву [8].

Також має місце сексуальне насильство – залучення дитини за її згодою чи без неї до сексуальних дій з дорослим (або з людиною старшою не менше, ніж на 3 роки) з метою отримання сексуального задоволення. Це може бути: демонстрація статевих органів, розбещення, згвалтування із застосуванням сили, орально-генітальний контакт; сексуальна експлуатація [8]. Сексуальне насильство зазвичай включає в себе фізичне та психологічне насильство і має особливо травмуючий вплив на дитину [5].

Окремо винесено як вид насильства зневажання основними потребами дитини – відсутність захисту від потенційно небезпечних ситуацій, а також нездатність чи небажання забезпечити дитину одягом, їжею, медичним доглядом [5]. Відсутність або формальне спілкування з дитиною, емоційна холодність, виховання без заохочення накладає свій

відбиток на психологічний та емоційний розвиток дитини і може мати такі самі наслідки як і емоційне насильство [9].

Які ж ознаки можуть вказати спеціалісту, що дитина зазнає насильства? Іноді зрозуміти це дуже складно. Частіше за все діти не розповідають про те, що відбувається з ними, переживаючи страх, закриваються в собі, або навпаки – стають агресивними. Лопатіна О.Г. наголошує, що для констатації факту скоєння насильства над дитиною важлива не одна ознака, а ціла їх низка.

Ряд авторів (Н.М.Платонова, М.В.Руднєва, Н.М.Тарасенко, М.В.Кисельова, О.Г. Лопатіна та інші) відмічають, що в емоційній сфері дитини, яка зазнає насильства можна спостерігати наступне: низьку самооцінку, тривожність, агресивність, емоційну незрілість, різкі зміни настрою, стурбованість, пригнічений стан.

У поведінці відмічається жорстоке поводження по відношенню до тварин та однолітків, надмірне прагнення до схвалення своїх вчинків і своєї особистості, схильність до брехні, сексуалізована поведінка, пасивність. Дитина може, навіть, неадекватно реагувати на підняту руку. Внаслідок того, що ці діти не довіряють іншим, істотно зменшується коло їх спілкування, вони стають замкненими.

В інтелектуальній сфері спостерігається затримка розвитку мови, пам'яті. Часто мають місце провали в пам'яті через бажання дитини забути неприємні речі. В деяких випадках можна говорити про затримку психічного розвитку. Що стосується фізичного розвитку дитини, то тут мають місце зменшення ваги, невисокий ріст, неохайний вигляд [4, 10].

Наслідки будь-якого з видів насильства більшою чи меншою мірою зачіпають і когнітивну сферу дитини. Це може мати прояв у стійких порушеннях уваги, оскільки думки дитини спрямовані на переживання травмуючого досвіду. Діти, які зазнали насильства, мають проблеми у навчанні. Цей феномен є наслідком порушення такого компонента навчіння, як «здатність сприймати допомогу дорослого», оскільки у дитини сформована стійка недовіра до всіх дорослих, не тільки до тих, які вчиняли насильства над нею. Такі діти не бажають взаємодіяти з педагогом, порушують дисципліну, часто чинять насильницькі дії до інших дітей.

Ільїна С.В. підкреслює думку, що найбільш вразливими до насильства є діти дошкільного та підліткового віку. В чому ж причина? Перш за все в ці періоди дитина переживає дві основні кризи, що характеризуються низкою новоутворень. Достаменно відомо, що переживання кризи та формування новоутворень дестабілізує особистість дитини, робить її найбільш вразливою та тендітною. Змінюється поведінка дитини,

з'являються капризи, негативізм, образливість, які самі по собі можуть провокувати прояв насильства до неї [2].

Психологу необхідно вміти створити такі умови, в яких діти відчуватимуть себе у безпеці та не будуть звинувачувати себе. Враховуючи той факт, що діти не бачать альтернативи своїй поведінці, перед психологом постає завдання навчити дитину захищати себе, відмовляти, говорити «ні».

Практичні психологи мають бути готовими до того, що найчастіше вони будуть стикатися з такими переживаннями, як страх, тривога, придушеність, злість, розгубленість, які є найбільш поширеними відразу після випадку насильства. Таким чином, перед спеціалістом постає завдання надати жертві підтримку, пом'якшити гостроту переживань [2].

Оскільки дітям важко говорити про те, що сталося з ними рекомендується «відпрацювати» їхню психологічну травму в грі. Це можуть бути вправи, спрямовані на психологічну розрядку, або казки та сюжети, які придумують самі діти або ж використовують готові. Черепанова О.М., яка вивчала психологічний стрес від пережитого насильства наголошує, що застосовуючи метод казкотерапії необхідно пам'ятати про те, що казки повинні мати позитивний фінал. Завжди має бути віднайдений вихід із складної ситуації. І обов'язково необхідно проговорити про досвід, який отримує дитина під час перебування в ролі. Крім того ефективними є використання спеціальних засобів реабілітації: вода, пісок, які мають сильний терапевтичний ефект. Або ж пластилін, який дозволяє дитині здійснювати тактильне пізнання та взаємодіяти зі світом, що порушується у випадках насильства [12].

Коли спеціалісти працюють з дитиною, яка пережила насильство, мають пам'ятати: дитині важко говорити про те, що відбулося. Тому від психолога вимагаються певні зусилля для створення умов для відвертої розповіді дитини про те, що вона пережила, а також певні вміння ставити питання дитині, щоб вони не травмували її ще більше. Черепанова О.М у своїй роботі зауважує, що у маленької дитини просто може не бути слів, щоб описати, те, що з нею відбувалося, діти можуть не мати достатнього словникового запасу, або ж взагалі не можуть говорити [12].

Спеціалісти, які вивчають проблеми насильства над дітьми, а також способи надання їм допомоги (Сафонова Т.Я., Шапіро Б.Ю.) наголошують, що психолог повинен знати психологію травматичного стресу, методи роботи з випадками насильства, знати особливості первинного психологічного консультування, технології надання психологічної допомоги, володіти прийомами групової психологічної

роботи, мати уявлення про здійснення довготривалого супроводження жертв насильства.

Особливої уваги потребує розгляд майбутніми психологами питання професійної етики у роботі з випадком насильства щодо дитини. З одного боку, актуальним є створення довірливої, сприятливої та щирої розмовної атмосфери між спеціалістом та клієнтом, а з іншого, питання насильства щодо дітей лежать не тільки в площині психологічній, а ще й у правовій. Чи має психолог повідомляти про випадки насильства і за яких умов? Як попередити дитину про те, що інформація буде передана іншим людям?

З огляду на вище викладене можемо констатувати, що на практиці психологи обходять тему насильства, причому більше, ніж клієнт. А між тим, чим більш ознайомленим з даною тематикою є спеціаліст, тим швидше дитина може отримати допомогу, тим менше буде невирішених випадків травмуючого досвіду дитини. Останній може призводити до відстрочених негативних наслідків, що перешкоджають дитині соціалізуватися та реалізувати себе в особистісній сфері

Література

1. Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми. Методичні матеріали для медичних працівників / [Дубініна І.М., Онишко Ю.В., Смилова Л.В.], за заг. ред. Ю.В. Онишка. – Київ: Видавничий дім «КАЛИТА», 2007.

2. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств [Електронний ресурс] / С.В. Ильина // Вопросы психологи. – 1998. – № 6. – режим доступу до журн.:

http://www.voppsy.ru/journals_all/issues/1998/986/986065.htm.

3. Зинковская Н.В. Психологические последствия семейного насилия в отношении ребенка [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://conference.kemsu.ru/GetDocsFile?id=12882&table=papers_file&type=1&conn=confDB.

4. Лопатина О.Г. Безопасность ребенка в детском саду и семье [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tc-sfera.ru/public/index.php>.

5. Матеріали тренінгу «Сучасні підходи до організації профілактики насильства щодо дітей». – Український фонд «Благополуччя дітей», 2008.

6. Попередження насильства над дітьми. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази / [Грицевич О.В., Лозован О.М., Онишко Ю.В.], укладач Т.В. Журавель – Київ: Видавничий дім «КАЛИТА», 2007.

7. Психологическое сопровождение лиц, переживших насилие в семье: Научно-методическое пособие / [Руднева М.В., Тарасенко Н.М., Киселева М.В., Кучукова Н.Ю., и др.], под ред. Ю.П.Платонова. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный институт психологии и социальной работы, 2002.

8. Сафонова Т.Я. Жестокое обращение с детьми / Т.Я. Сафонова // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 2.

9. Сафонова Т.Я. Жестокое обращение с детьми / Т.Я. Сафонова // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 3.

10. Социальные работники за безопасность в семье. Учебное пособие / [Шапиро Б.Ю. Сидоренко Т.А., Либоракина М.И. и др.]; под ред. М.И. Либоракиной – Москва: ЗАО «Редакционно-издательский комплекс Русанова», 1999.

11. Тарабрина Н.В. Психологические последствия насилия у детей [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.psyinst.ru/library.php?part=article&id=470>

12. Черепанова Е. М. Психологический стресс: Помогите себе и ребенку. Книга для школьных психологов, родителей и учителей. – Москва: Издательский центр «Академия», 1997.

УДК 378.015.3

А. В. Першина

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ У ВНЗ

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF ADAPTATION OF STUDENTS TO STUDYING AT THE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

У статті представлено теоретичний аналіз адаптації як процесу і адаптивності студентів до навчання у ВНЗ; проаналізовано і класифіковано систему психологічних чинників процесу адаптації.

Ключові слова: адаптація, адаптація до навчання у ВНЗ, адаптивність, психологічні чинники адаптації.

The article presents theoretical analysis of adaptation (as a process and a result) of the students to the system of higher educational institutions; it gives theoretical studying and classification of the factors of adaptation process.

Key words: adaptation, adaptation to the system of higher educational institutions, psychological factors of adaptation.